

SELÇUKLU DEVRİ ŞİİRLERİNE GÖRE
TÜRKLERİN KÜLTÜR SEVİYESİ

Prof. Dr. Mehmet Altay KÖYMEN

Selçuklu Araştırmaları Dergisi'nin üçüncü sayısından ayrı basım

Ankara - 1971

No: 2650

№: 2650

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. 9b50

SINIFLAMA NO.

9b50

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

SELÇUKLU DEVRİ ŞİİRLERİNE GÖRE TÜRKLER'İN KÜLTÜR SEVİYESİ

MEHMET ALTAY KÖYMEN

Türkler'in kültür seviyelerini tâyin etmek için elimizde bir çok kıstaslar vardır. Konumuz olan Selçuklu devri çerçevesi içinde kalmış olmak için Alp Arslan zamanında Türkler'in kültür seviyeleri, — büyük bir medeniyet mahsulü olan — kurdukları imparatorluktan ve diğer iyi işliyen müesseselerden başlayarak, yarattıkları maddî - mânevî eserlerden, yaşayış ve düşünce tarzlarından v.s. anlamak, şüphesiz, kabildir.

Türkler'in kültür seviyesini Kâşgarlı Mahmu d'un eserinde geçen Türkçe şiirlerden de anlamak mümkündür. Gerçekten, bunlar gerek duyuş ve düşünce, gerekse tasvir ve ifade kudreti bakımından pek dikkate şayandır. Biz burada bu şiirleri — kültür tarihi çerçevesi içinde — konuları bakımından ele alacağız ve her bakımdan bitmez - tükenmez bir hazine olan bu kaynaktaki şiir parçalarını tahlil ederek, Türkler'in kültür seviyelerini belirtmeğe, çalışacağız.

Kâşgarlı'nın eserinde toptan 220 kadar beyit veya kıt'a geçmektedir. Bunlarda pek çeşitli konular ele alınmaktadır. Hocam Prof. Fuad Köprülü bunları sırf edebî bakımdan kabataslak,

- 1 — Mersiyeler,
- 2 — Savaşları tasvir eden destanlar,
- 3 — İlhamını hayatın her günlük hadiselerinden alan av şiirleri,
- 4 — Aşk ve şarap şiirleri,

5 — Nihayet tabiat tasvirleri, bilhassa yaz-kış arasında yarışma şiirleri şeklinde tasnif etmektedir¹. Bu tasnif, eserdeki şiirler, kültür tarihi bakımından incelendiği zaman yetersiz görünmektedir. Biz aynı şiirleri önemlerine göre dikkate alıp inceleyeceğiz.

Tahmin edilebileceği gibi, bu şiirlerin en çoğu şu veya bu şekilde savaşa ilgilidir. K â ş g a r l ı M a h m u d'un d i v a n'ında bu konuda 53 beyit ve kıt'a vardır. Bu şiir parçalarında düşman telâkkisinden², savaşa başlamadan önceki davranışa³, düşmana yapılan muameleye⁴, tâbilikle veya diyet vermekle sonuçlanan savaş-

¹ K ö p r ü l ü z a d e M. F u a d, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1926. 185. K â ş g a r l ı M a h m u d'un eserinde geçen T ü r k ç e şiir parçalarının konularına göre tasnifi ve Almanca tercümesi için ayrıca bk. C. B r o c k e l m a n n, *Altürkistanische Volkspoeseie*, I, Asia Major P r o b e b a n d (1923), 3-24; II, Asi Major, I, (1924), 24-44; ayrıca bk. R. R. A r a t, *Eski Türk Şiiri*, Ankara, 1965.

² Meselâ bk. K â ş g a r l ı M a h m u d, *Divan*, trc. B. A t a l a y, II, 29: Düşmanı küçük bulup, yermemeli; hakir görmemeli. Sakınmayarak onu bırakırsa, o vilâyetini alır. Bâzan düşmana kötü sıfatlar veriliyor: «i t, h ı r s ı z» gibi: Meselâ bk. *A y n. e s e r*, I, 483-4.

Savaşa girmeden önce tarafların öğündükleri de görülüyor. Meselâ aşırı öğünerek atı ile saldıran bir düşmanın yenilince nasıl utanarak tepeyi aşip gittiği tasvir ediliyor: bk. *a y n. e s e r*, I, 309.

³ *A y n. e s e r*, I, 498: Savaşa başlamadan önce düşmana vergi vermesi, yani tâbiliği kabul etmesi teklif ediliyor. Savaşa girişmeden önce ise, T ü r k âdeti gereğince atın kuyruğu bağlanıyor, T a n r ı'ya dua ediliyor. Bk. *a y n. e s e r*, I, 472.

Savaş yürüyüşü için bk. *a y n. e s e r*, II, 5-6: «*G e c e l e y i n g ö ç e l i m, Y a m a r s u y u n u g e ç e l i m, k a y n a k t a n i ç e l i m. Y u f k a d ü ş m a n (elimizde) e z i l s i n*».

⁴ Meselâ savaşarak esir düşmüş, üstelik vilâyetini kaybetmiş bir beyin hâlini tasvir ediyor: Beli bükük, sesi kısık. Bk. *a y n. e s e r*, I, 219-20; II, 219.

Savaşta yenilenin hâli için bk. *a y n. e s e r*, II, 118: «*O n u n s e s i k ı s ı l d ı; a d a m ı, a t ı t e s l i m o l d u; k ı l ı ğ ı, k ı y a f e t i b o z u l d u. O n u n s ö z ü n ü k i m t u t a r*».

Yenilenin utancından gizlenmesi hakkında bk. *a y n. e s e r*, III, 208-9.

Bir esirin fidye vererek kendini kurtarmak maksadiyle evini, barkını satma teşebbüsü için bk. *a y n. e s e r*, III, 333.

Savaşta yenilmişin hâlinin tasviri için bk. *a y n. e s e r*, III, 231-2.

lara⁵, savaşta rolü olan vasıtalara (at, silâh, hile v.s.)⁶, savaş tarzına⁷, nihayet bizzat muharebenin tasvirine⁸ kadar türlü türlü yön-

⁵Meselâ fidye vererek canını kurtaran mağlup bir düşman için bk. *ayn. eser*, I, 399-400. Fidye bulması için serbest bırakılan bir esir hakkında bk. *ayn. eser*, I, 210-1. Esirlik hayatı için bk. *ayn. eser*, I, 205.

⁶Savaşta atın rolü için bk. *ayn. eser*, I, 48 : «Atlara perçem vurarak Uygur'daki Tat'lara, hırsız, kötü itlere kuşlar gibi uçtuk (tepelere indik)». Ayrıca bk. *ayn. eser*, I, 368.

Kılıç'ın savaşta rolü için bk. *ayn. eser*, II, 355-63; III, 406 (Metin için bk. yukarı).

Kalkan ve süngünün rolleri için bk. *ayn. eser*, I, 441.

Savaşta hançerin rolü için bk. *ayn. eser*, III, 272.

Hile için bk. *ayn. eser*, III, 372-8. Yenilen ayıplanıyor.

⁷Meselâ bk. *ayn. eser*, II, 13, 137-8 : 1) Çevirme; 2) Attan inerek savaşma; 3) Ve nihayet nâra atma. Diğer bir şiirde de düşmanı 1) kovalama; 2) çevirme, 3) (yakalayarak) saçlarını yolmadan bahsedilmektedir. Bk. *ayn. eser*, III, 401-2.

Baskın için b. *ayn. eser*, I, 307-8; III, 339-40.

Pusu kurma için bk. *ayn. eser*, I, 301.

⁸«Savaşta vuruştum, büyük ile (kavmin büyüğü ile) çarpıştım. Alnı ak atımla dolu dizgin savaşa girdim, (ok atarak) 'al (bu da sana) ey Utar' dedim». Bk. *ayn. eser*, I, 368.

«Alpler (kahramanlar) kıyak öldürüşüyorlar, kuvvetlerini birleştirerek birbirine arka oluyorlar. Birbirlerini övüyorlar, (ölümü) düşünmeden ok atıyorlar». Bk. *ayn. eser*, I, 237-8.

Dikkate şayan bir savaş tasviri için bk. *ayn. eser*, I, 195 : «Hân'ın yuvarlak çadırı kuruldu, Tuğ dikilip, nöbet davulu vuruldu, düşman askeri ot gibi biçildi, onların büyüğü nereye kaçarsa (Han) tutar.

Kezâ bk. *ayn. eser*, I, 183 : «İki tarafın yiğitleri (birbirine) yüksek sesle meydan okudular; yan gözle bakıştılar; bütün silâhlarla vuruştular. Kılıç kına güç sığdı». Ayrıca bk. *ayn. eser*, II, 83-4, 103-4, 312.

İki kavim arasındaki savaşın şiddet derecesi hakkında bk. *ayn. eser*, III, 325 : Kanları su çağlar gibi çağlayarak aktı.

ler ele alınmaktadır. Bu arada savaşa teşviki ve savaş arzusunu⁹ veya barış özlemini¹⁰ konu edinen parçalar da vardır. Savaşçının çektikleri de yine kendi dilinden anlatılmaktadır¹¹. Savaşlarda H a k a n'ın rolünü gösteren şiirler de vardır¹².

K â ş g a r l ı M a h m u d'un eserinde bundan sonra en çok ele alınan konu, sosyal hayatla ilgilidir ve sosyal hayatın türlü mes'eleleri 36 şiir parçasında dile getirilmektedir. Bu şiirlerden anladığımıza göre, toplum, adeta sınıfsız bir yapıya sahiptir. Servetten ve doğuştan gelen aristokrasiyi konu edinen şiir parçası yoktur. Ancak bilgi sahibi olan, kendisini halktan ayrı ve onun üstünde yüksek bir zümre mensubu sayıyor¹³.

Bir şiirde dilenciden ve ona yapılacak yardımdan bahsedilmesi, toplumda servet farkının aşırı derecede bulunduğunu göstermek-

⁹ *Ayn. eser*, II, 355-56: «*Kılıcı onun başı üstünde parlat; ona kak, yarala, onun tuğra ve kalkanını biçerek boynunu vur*».

Savaş arzusu için bk. *ayn. eser*, III, 172: «*Beni bırak, cömertlik benim lâkabım olsun. Beni savaşa gönder, bana at yardım et*».

Düşmandan korkmama telkini için bk. *ayn. eser*, III, 422.

¹⁰ *Ayn. eser*, I, 106: «*Şaşkın kişi ayılsın, yurda düzen yayılsın, kurt ile kuzu (beraber) güdülsün. Kaygu yine (bizden) savulsun*».

Savaşta ganimet elde etme isteğinin büyük rolü olduğu anlaşılıyor. Nitekim, bir şiirde «*ona yetişip süngüledi, yarasını yeniledi. Adamlar zenginleşip nimet buldular. Onun yiğitlerini kırarak boğdu*». Bk. *ayn. eser*, III, 406.

Savaşa teşvik ve seferberlik ilânı için bk. *ayn. eser*, III, 365.

¹¹ Meselâ bk. *ayn. ser*, II, 328: «*Elimi ok temreni iyiden iyiye bereler, sıyırır; ben (yine de) su birikintilerinde çokça bitmiş tundra otları arasından geçerim*».

¹² Meselâ b. *ayn. eser*, I, 442: «*Eğer Hakan'ım gelirse, oymağın hâli iyi olur, topluluğu dağılmaz. İmdi harp safları düzölmüştür (ey hakanım bana yetiş)*». Ayrıca bk. *ayn. eser*, II, 209-10.

¹³ *Ayn. eser*, III, 228: «*Bilgi aradım, akıllı kimseyi seçtim; kendimi (halk arasından) ayırdım. Ak yeledi atım çözüldür*».

tedir¹⁴. Fakat, bunun da büyük rol oynamadığı bu konuda pek az şiir parçasının geçmesinden anlaşılıyor.

Görünüşe göre, toplumu, köleler daha çok meşgul etmektedir. Bir kaç şiir parçasında, köle gasbedilmesi bir gadr (haksızlık) ve üzüntü kaynağı olarak gösterilmektedir¹⁵. Büyük servet sahiplerinin lüks yaşayışları pek güzel tasvir edilmektedir¹⁶.

Şiirlerden, T ü r k l e r'in belirli bir hayat felsefelerinin bulunduğu anlaşılmaktadır : Felâket karşısında sabır ve tahammül¹⁷, nıkbınlik¹⁸, cömertlik¹⁹, kadere tevekkül²⁰, insanın fâniliği²¹ bu felsehinin esasını teşkil etmektedir.

¹⁴ *Ayn. eser*, I, 417 : «*Dilenciye bin ceviz borcumdur. Bunun hepsiyle beraber, ayrıca (dayanması için) bir de değnek* (borcumdur).

¹⁵ İzin alınmadan kölesi satılan kimsenin hali için bk. *ayn. eser*, II, 193. Ayrıca bk. II, 110 : Dünürün kölesini alması kurulan akrabalık ilişkisinden duyulan sevinci gölgede bırakmıştır. Kölesi gasbedilen kimsenin dövünmesi ve tutulmayan tavsiyesi için bk. *ayn. eser*, III, 80 - 1.

¹⁶ Cennet adı verilen köşk (bk. *ayn. eser*, III, 374) ile göl kenarındaki güzelliğine ancak akıllı adamın inanacağı köşkün tasviri (III, 137) bu yaşayışa misâl olarak verilebilir. Fakirliği metheden şiirin bulunmayışı dikkati çekmektedir.

¹⁷ Meselâ bk. *ayn. eser*, III, 233 : «*Sana şiddetli bir felâket gelirse, geçer diye sabret. Zamanın işini bilerek dur. Ona öylece diren*».

¹⁸ *Ayn. eser*, III, 374 : «*Benim yanımda biri vardır, kayguyu giderir*» Ayrıca bk. *ayn. eser*, I, 100 : «*İbrik başı kaz gibi, sürahi dolu göz gibi. Sıkıntıyı (kuyuya) gömerek gece gündüz sevinelim*».

¹⁹ *Ayn. eser*, III, 221 - 2 : «*Bil ki, verdiğin senindir; insan oğlu karnına tapar, kişi mezara girdiğinde kalan mal başkasınındır*».

Bu düşünüş Kutadgu Bilig felsefesine de tamamıyla uygundur : «Ver ve ye. Ölünce mal zaten başkasının olacak.»

²⁰ K â ş g a r l ı M a h m u d, *Divan*, trc. B. A t a l a y, III, 238 - 9 : «*Kimin gönlü yok-yoksul olursa, güç ile otok ve zengin yapılamaz*». Bu parçadan zenginliğin herkesin ideali olduğu anlaşılmaktadır.

²¹ Meselâ b. *ayn. eser*, III, 378 - 9.

İçinde yaşanılan zamandan şikâyet²² ve mâzî hasreti²³ işlenen konulardandır : Şâirin yaşadığı zamanda düşkünler ve kötüler kuvvetlendiği için sosyal denge bozulmuştur²⁴.

Sosyal hayatla ilgili şiirlerde üzerinde en çok durulan konulardan biri de insan tipidir. Kötü insan, toplumun hoş görmediği şeyleri yapandır. Şâirin bu bakımdan şikâyet konusu yaptığı mes'elelerin başında misafirsevenlik âdetinin yok olması gelir²⁵. Nitekim, misafiri kovarak, vermiş olduğu yemeği başına kakan kimse, alçak insan tipine misâl olarak gösterilmektedir²⁶. Kötü insanın ikinci vasfı, hasisliktir. Şiirlerde misafiri sevmeyen insana olduğu gibi, hasis insana da şiddetle hücum edilmektedir²⁷.

«Emaneti alıp da vermeyen, alacaklı görmekten usanmaya n, —biraz aşağıda ele alınacak olan— arkadaşlıkta sebat etmeyen insan» da makbul olmayan bir insan tipi sayılmaktadır²⁸.

Görünüşe göre, ideal insan itidalli ve dengeli insandır : O, ağır yükünü başkasına yüklediği gibi, kendisini gözü karacak kadar aç bırakıp başkasını doyurmaz²⁹. Başka şiir parçalarında misa-

²² Meselâ bk. *ayn. eser*, III, 303 : «Devrin bozulmasının ölçüsü bilginin ve akıllının durumunun kötüleşmesidir. Bu sebeple fazilet de değerini kaybetmiştir».

²³ Meselâ bk. *ayn. eser*, III, 41-2 : «Zaman çok gevşedi, artık, düşkün kuvvetlendi. Dünya beyi (Efrâsyâb) ölünce, fazilet terkedildi». Şaire göre faziletin hâkim olduğu bir devir olan Efrâsyâb'tan sonraki dünya beğenilmiyor.

²⁴ *Ayn. eser*, I, 103 : «Zaman bütün bütüne gevşedi».

²⁵ Meselâ bk. *ayn. eser*, I, 85 : «Müşafir gördüğünde uğur sayan kimseler gitti. Bir karartı gördüğünde —konuk sanarak— evini (çadırını) yıkan kötüler kaldı».

²⁶ *Ayn. eser*, I, 102 : «Hileci alçak kimse, hırsız gibi yüze bakar, misafiri kovarak vermiş olduğu yemeği başına kakar».

²⁷ *Ayn. eser*, I, 504 : «Malını elinde tutarak bekler; kendisi yemez; pıntılığı yüzünden ağlayarak altun yığar». Ayrıca azığını çoluk çoğucuşuna yedirmeyip, sıçanlara yediren insanların kınanması için bk. *ayn. eser*, II, 264.

²⁸ *Ayn. eser*, I, 149.

²⁹ *Ayn. eser*, III, 67-8.

firseverlik, iyi insanın en başta gelen meziyeti olarak görünmektedir³⁰. Bu, aynı zamanda şöhret sağlamanın en emin vasıtası olarak gösterilmektedir. Esasında gaye, misafir ağırlama sayesinde şöhret sahibi olmak ve ad yaymaktır³¹. İyi insanın davranışlarından biri de, iyiliğe iyilik ile karşılık vermek ve kötülükten sakınmaktır³². Bir şiir parçasında iyi insanın yapacağı işler şöyle sıralanmıştır :

1 — Konuya - komşuya, hısıma iyilik etmek,

2 — Onları ağırlamak ve hediyelerine daha iyi hediyelerle karşılık vermek³³.

Sosyal yardımlaşmayı gösteren şiir parçası da vardır : Sıkıntıya düşen kimse, başka birinden, belki de B e y'den yardım görüyor³⁴. Nitekim, arkadaş ve arkadaşına karşı davranış K â ş g a r l ı M a h m u d'un divan'ında ayrıca ele alınmıştır³⁵. Mamafih, kötü arkadaştan şikâyet, eden şiir parçası da vardır³⁶.

Eğlence ve oyun hayatını tasvir eden şiirler de mevcuttur³⁷. Asıl

³⁰ *Ayn. eser*, I, 44, 45; II, 316.

³¹ *Ayn. eser*, I, 45 : «*İyi elbiseyi kendine, tatlı aş başkasına, konuğu ağırla ki, şöhretini herkese yaysın*». Bu telâkkî Kudatku Bilik felsefesine tamamiyle uymaktadır.

³² Meselâ bk. *ayn. eser*, I, 129; III, 43 : «*Birisi yüzüne gülersek gelse, güler yüzle görün. Kötülükten dilini gözet!* Ayrıca bk. *ayn. eser*, II, 26. Burada aynı telâkki başka türlü ifade edilmektedir : «*Sana karşı gülen bir kimsenin yüzüne sıcak kül atma; ona yüzün gülersek, iyilikle bak.*

³³ *Ayn. eser*, I, 144.

³⁴ *Ayn. eser*, I, 407-8 : «*Dünya pususunu kurmuş, onu yaralamış. İlâç çare arayıp yakıyı sizde bulur.*

³⁵ Meselâ bk. *ayn. eser*, III, 11 : «*Arkadaş ile yaraşıklı ol (saygı göster), ona aykırı giderek başkasını seçme...*».

Türk arkadaşlık telâkkîsi için ayrıca bk. Y u s u f H a s H a c i b, *Kudatku Bilig, Terc. R. Arat*, 303 vd.

³⁶ K â ş g a r l ı M a h m u d, *Divan*, trc. B. A t a l a y, III, 188-9 : «*Niçin onunla biliştim. Kucaklaşıp kavuştum, benim yazımı, yaz günlerimi öldürdü.*

³⁷ Meselâ bk. *ayn. eser*, III, 131-2 : «*Şarkılar bütün düzöldü, ibrik kadeh dizildi, sensiz özüm özledi. Gel de yavaş yavaş (yüreğim dinlenerek) oynayalım.*

toplu eğlenceyi tasvir eden bir şiir, T ü r k l e r'de ideal hayatı ve yaşayış tarzını pek güzel belirtmektedir : T ü r k l e r savaşta olduğu gibi, toplu eğlence hayatında da, hele içtikten sonra, hep birden haykırmaktadırlar³⁸. Görünüşe göre, bu türlü eğlenceler bilhassa kazanılan zaferi kutlarken oluyor.

D i v a n'da aile hayatı ile ilgili tek şiir parçası evlenme teşebüsüdür. Şiirden anladığımıza göre, evlenme münasebetlerinde çehiz büyük rol oynamaktadır³⁹.

Nihayet biri ideal lideri tasvir eden⁴⁰, diğeri de bir liderde olması ve olmaması gereken vasıfları sayan⁴¹ iki şiir parçası ile sosyal hayatla ilgili şiirleri bitirmiş oluyoruz : Görünüşe göre, kahraman (a l p) kültü T ü r k l e r'in hayatında büyük yer tutmaktadır.

K â ş g a r l ı M a h m u d'un eserinde tabiat tasvirini ve yazıkış münzarasını konu edinen 36 şiir parçası mevcuttur. Görünüşe göre, uzun kış aylarından bahara çıkmak T ü r k l e r'i en çok sevindiren bir hâdisedir. Zira, tabiat tasvirleri içinde en çok bahar konusu işlenmiştir. Nitekim, kışın saçtığı dehşet, bir şiir parçasında dile getirilmektedir⁴².

T ü r k l e r'in savaşçılıklarını gösteren kahramanlık şiirleri yanında çok ince ruhlarını aksettiren bu parçaları insanın nerede ise yadırgayacağı geliyor. Fakat, çiçeklerin açılışını ipek kumaştan yaygıya benzeten ve kışın bir daha geleceğini bile unutturan cidden güzel parçalar T ü r k l e r'in ne kadar hassas ruha sahip oldukla-

³⁸ *Ayn. eser*, I, 142 : «Ü ç e r ü ç e r i ç i p h a y k ı r a l ı m , a r s l a n g i b i k ü k r e y e l i m . S a k ı n a c a k Ő e y g i t t i , s e v i n e l i m ».

³⁹ *Ayn. eser*, III, 372 : *S a n a ç e h i z v e r d i m , Ő i m d i b u n u a l ı n , b e n i m e m e ğ i m i b i l i n . D ü n ü r g i t m e k ü z e r e d i r ».*

⁴⁰ *Ayn. eser*, I, 352 : «*O n u T ü r k b o y l a r ı g ö r s e , b u a d a m i ç i n b ü y ü k l ü k v e u l u l u k y a r a Ő ı r v e u l u l u k b u n d a k e s i l i r »* der..

⁴¹ *Ayn. eser*, II, 250. Bu parçanın değerlendirilmesi için bk. aşağıya.

⁴² *Ayn. eser*, I, 463 : «*S o ğ u k g e l i p k a p l a d ı , k u t l u y a z ı ç e k e m e d i ; K a r y a ğ a r a k d ü n y a y ı k a p a t t ı ; v ü c ü t ü Ő ü y e r e k t i t r i y o r ».*

rına şâhitlik etmektedirler³⁴. Bu arada sıcak yazlarda kıtlığı çekilecek bol su bulmanın sevinci bazı parçalarda coşkun şekilde ifade edilmektedir⁴⁴.

Bahar yalnız insanları değil, ehli veya vahşi bütün hayvanları da son derece sevince garketmektedir⁴⁵. Şaire göre, uzun kış aylarından sonra kurt-kuş âdeta yeniden canlanır⁴⁶. Güzel öten kuşlar ayrıca ele alınmıştır⁴⁷.

Genel bahar tasvirleri dışında yağmurların, sellerin tesiriyle nehirlerin coşması, bunları seyreden halkın hayreti ayrıca dile getirilmekte ve nehirlerdeki —su sayesinde yetişen— balıklar ve kenarlarındaki ağaçlar tasvir edilmektedir⁴⁸. Bu arada yağmuru, seli,

⁴³ Meselâ b. *ayn. eser*, I, 119 : «*Türlü çiçekler açıldı, ipek kumaştan yayğı serildi. Cennetin yeri görüldü, kış gene gelecek değildir*». Ayrıca bk. *ayn. eser*, II, 122-3. Parçalardan anlaşıldığına göre, çiçek sevgisi Türkler'in karakteristik vasıflarındandır. Zira, bahar veya yaz tasviri münasebetiyle olsun, veya olmasın, Divan'da çiçeği konu edinen birçok şiir parçaları geçmektedir. Meselâ bk. *ayn. eser*, I, 234, 395, 437; II, 285.

⁴⁴ *Ayn. eser*, I, 179-80, 186. Bilhassa, II, 283 : «*Kuru yerler, kuru çukurlar büsbütün göl oldu. Dağ başları göründü. Dünyanın soluğu isindi, türlü çiçekler sıralandı*».

⁴⁵ Meselâ bk. *ayn. eser*, I, 236 : «*Şimşek çaktı, bulut durup karşılaştı; aygır kısrağın (baharın geldiğini görerek), kişnedi. Her aygır kısrağını aldı*». Ayrıca bk. I, 214 : «*Bütün kulanlar (vahşi at ve eşekler) coştı. Geyik, sığır toplandı, yaylaya doğru akıştı, sıra olup (sevinçlerinden koşuştular) zıpladılar*». Ayrıca b. II, 78-9 : «*Dağların tepeleri (taze bitkilerle) yeşerdi; kuru ot yerine taze çimen çıktı, gölün suyu doldu. Sığır-boğa (sevinçten) böğrüşür*».

⁴⁶ *Ayn. eser*, III, 5-6 : «*Kurd-kuş bütün dirildi; erkek-dişi derlendi. Öğür olup dağıldılar, artık ine girmeyecekler*».

⁴⁷ Meselâ bk. *ayn. eser*, II, 290; III, 240-1.

⁴⁸ Meselâ bk. *ayn. eser*, III, 399. Bu arada İdil nehrinin tasviri için bk. *ayn. eser*, I, 73 : «*İdil suyu akar durur, kayaların dilini döver durur, bol balıklar bakar durur. Gölçük dahi taşar*». Yine bir ırmak tasviri için bk. *ayn. eser*, I, 424 : «*Bu suyun kolu dışarı çıkararak dağı geçer; çevresinde at dizgini gibi sıra sıra ardış yetişir*».

doluyu meydana getiren bulutlar da T ü r k l e r'i oldukça ilgilen-dirmektedir⁴⁹.

Kâinat⁵⁰ ve gece tasvirleri de ilgi çekicidir: Parlak yıldız do-ğunca uyanan şair, kuşların şakrak ötüşlerini dinler⁵¹. Mamafih, yi-ne şairin karanlık gecenin geçip, güneşin doğmasını beklerken can sıkıntısından yıldızları saydığı oluyordu⁵². Nihayet tabiatta gezintiyi tasvir eden bir parçayı da kısaca bahis konusu etmeden geçemedik: Gençler meyve toplamakta, yaban hayvanları avlamakta çalış-tırılırken, (her halde yaşlılar) günlerce bayram yapıp vakit geçiriyorlar⁵³.

Yaz-kış münazarasına gelince T ü r k l e r'in savaşçı zihni-yetleri bu defa burada da kendisini göstermektedir. Gerçekten, bâzı şiir parçalarında yaz ile kış savaşan iki insan gibi gösterilmiş-tir⁵⁴. Asıl dikkati çeken nokta, yaz ile kışın birbirleriyle yaptıkları üstünlük yarışlarıdır. Yaz, kışı şöyle itham eder: Kışın her taraf balçık ve çamur olur, yoksullar başlarını yakalarının içine çeke-rek büzülürler, (üşümekten) parmakları kavuşmaz; azıcık ateşle ovunur dururlar⁵⁵. Yazın diğer ithamına göre, kış yalnız insanları değil, kuşları da müşkül durumda bırakır. Yaz, bir taraftan bâzı kuşların ondan kaçtığını söyleyerek, kışı itham ederken; bir taraf-tan da bâzı kuşların kendi sayesinde dinlendiğini, bülbüllerin tatlı tatlı öttüğünü, erkek-dişinin kendisinde seviştiğini söylemek sure-

⁴⁹ Meselâ bk. *ayn. eser*, I, 376-7; III, 39.

⁵⁰ *Ayn. eser*, I, 331: «(Tanrı) *firûze gibi yeşil göğü yarattı, üzerine beyaz yüzük kaşları (yıldızları) saçtı. Karakuş yıldızı dizildi. Gece, gündüz üzeri-ne örtülür*».

⁵¹ *Ayn. eser*, III, 194.

⁵² *Ayn. eser*, III, 247-8.

⁵³ *Ayn. eser*,

⁵⁴ *Ayn. eser*, I, 170-1: «*Kış yazla vuruştı, kızgın gözle bakıştı, tutuşmak için yaklaştı. Biri öte-kini yenmek için uğraşır*». Ayrıca bk. *ayn. eser*, II, 97: *Yaz kışla karşılaştı; (her biri) hüner yayını kurdu, saf bağlayıp vuruştular. Ok atarak birbirini vurayz dılar*».

⁵⁵ *Ayn. eser*, I, 248.

tiyle övünür ve üstünlük iddiasında bulunur⁵⁶. Buna mukabil kış da, insanların ve atların etlerinin kendisinde sertleştiğini, hastalıkların azaldığını ileri sürerek, yaza karşı üstünlük iddiasında bulunur⁵⁷. Üstünlük iddiasına devam eden kış, karın ve yağışın kendisiyle başladığını, yazın yemeklik buğdayın bu sayede yetiştiğini, üstelik yazın düşmanın kışın dinlendiğini —yâni düşman tehlikesinin kendi sayesinde kalktığını— ifade ettikten sonra, yaz gelince düşmanın harekete geçtiğini söyleyerek, yazı karşı hücumla geçer⁵⁸. Yaza hücumunu daha da şiddetlendiren kış, insana zarar veren her türlü böcek ve sürüngenlerin yazda ortaya çıktığını ve halka saldırdığını belirtir⁵⁹.

D i v a n'da geçen şiirlerde en çok işlenen bir konu da sevgi ve güzellikle ilgilidir. Bu konuya dâir elimizde 22 şiir parçası vardır. Bunlar arasında en çok sevginin tezahürü ve sevgilinin verdiği ıstırap yer almaktadır. Bu da çok defa göz yaşı akıtmak⁶⁰, aşkın verdiği heyecan ve sıkıntıdan sararmak⁶¹, sevgi âteşinden yanıp kavrulmak⁶² şekillerinde kendisini açığa vurmaktadır. Bu çeşitli ıstıraplar çok defa sevgiliden ayrı düşmekten ileri gelmektedir⁶³. Âşık erkeğin bâzan tezatlı bir hayatı vardır : Halkın yanında katılarak güler, halbuki sevda onun yüzünü soldurmuştur⁶⁴. Âşık her zaman ıstırap çekmiyor, bâzan gidip de gelmeyen ve gönül vermeyen sevgiliye ser-

⁵⁶ *A y n. e s e r*, I, 529. (Aynı parça III, 178-9 da da geçmektedir).

⁵⁷ *A y n. e s e r*, III, 278-9.

⁵⁸ *A y n. e s e r*, II, 204.

⁵⁹ *A y n. e s e r*, III, 367.

⁶⁰ *A y n. e s e r*, I, 272-3 (Sevgilinin gitmesiyle yok olan saadet için yağmur gibi kan saçan göz); II, 46 (Kendisini avlayınca bırakıvermemesi için sevgiliye yalvarma. Bırakırsa, gözyaşları öylesine akacaktır ki (meydana gelen gölün), etrafında kuşlar uçar); II, 172 (Gizli sevgi ayrılık gününde belli olunca göz yaşını saklayamaz); III, 258 (Sevgilinin arkasından gece gündüz ağlamayı aşkın bir zulmü sayıyor); III, 309 (sevgilinin misafir olup gitmesi üzerine arkasından ağlamaktan başka yapılacak şey kalmıyor).

⁶¹ *A y n. e s e r*, I, 69.

⁶² *A y n. e s e r*, II, 44. Bu arada güzel teşbihler var : Âşık, kendisini, sevgilisinin sevgi ateşi etrafında dönen bıldırcına benzetmektedir. Bk. *a y n. e s e r*, I, 513. Bakışlarından yürek parçalanması için bk. *a y n. e s e r*, III, 33.

⁶³ Bk. yukarı.

⁶⁴ K â ş g a r l ı M a h m u d, *D i v a n*, trc. B. A t a l a y, II, 188.

zeniş ediyor ve yalvarıyor⁶⁵. Diğer taraftan sevgili de her zaman ıstırap veren bir varlık değildir : İster hayalen olsun, isterse gerçekte olsun, bâzan sevgili şifa vericidir; âşıkının yaralarını tedavi eder⁶⁶. Bir defasında ayağı gizli tuzığa takılarak yaralanan ve uzun hastalık çeken kimse, sevgilisinden ilâç ile tedavi etmesini istemektedir⁶⁷.

Görünüşe göre, her zaman erkek kadının peşinden koşmamaktadır. Bâzan kadınlar da erkekleri aşk okuyula vurmağa çalışmaktadırlar. Şiirdeki ifadeden anlaşıldığına göre, erkek oynak kadının bu teşebbüsünden ürkmektedir⁶⁸.

Sevişme tarzına ve sevişirken sevgilinin davranışına ve davranışların kıymetlendirilişine dâir de bâzı dikkate değer şiir parçaları vardır. Bu parçalardaki tasvirler T ü r k'e has açık ve samimidir. Meselâ, evin içinde sevgilisiyle oynasırken T ü r k'ün gönlü kaynar. Buna mukabil, sevgilisi kendisine kurularak gelir, erkeğiyle onu yoruncaya kadar oynasır⁶⁹. Diğer bir parçada daha açık bir sevişme tablosu çizilmektedir⁷⁰. Üzerinde durulacak nokta aşkta (sevişme sanatında), güzel söz ve şarkı söylemekte böylesine mâhir olan ve güzel gözlere sahip olan bir sevgili için bin kişinin kendilerini seve seve feda edeceklerinin ifade edilmesidir. Çizilen bu son tablo ile adeta sevgili uğruna çekilen —yukarıdan beri bahsettiğimiz— sonu gelmez ıstırapların telâfi edilmek istendiği intibayı uyanmaktadır. Sevgili uğruna çekilen sonu gelmez ıstırapların tek mü-kâfatı da galiba budur. T ü r k'e göre, sevgili böylesine kıymetlidir.

⁶⁵ *A y n. e s e r*, III, 245.

⁶⁶ *A y n. e s e r*, III, 84-5 : Sevgilisini hayalinden geçiren âşık, onun kendisini yeniden dirilttiğini, gözünün yaşını silip bağrının yarasını iyi ettiğini, ondan sonra da geçip gittiğini söylemektedir; III, 295 : Sevgilisinin kendisini tedavi ettiğini söyleyen âşıkın, işaret ederek bakmasından gönlü donarak kamlı ve son derece kaygılanmıştır.

⁶⁷ *A y n. e s e r*, I, 380. Bir defasında âşık erkek, gözünün, sevgilisinin ayağının tozu ile ilâçlandığını söyler .Bk. *a y n. e s e r*, I, 295 -6.

⁶⁸ *A y n. e s e r*, II, 20.

⁶⁹ *A y n. e s e r*. I, 225 -6.

⁷⁰ *A y n. e s e r*, I, 243 : *Kim onun koynuna girip yüzüne bakarak yatsa sözleri (ve şarkıları ile) aklını aldırır. Bin kişi kendini ona feda eder; onun gözlerine kendilerini verirler*».

Görülüyor ki, şiirlerde aşkın verdiği zevkten ziyade sebep olduğu istirap söz konusu ediliyor.

T ü r k'ün bu kadar coşkunlukla âşık olduğu sevgili nasıldı? Daha başka bir deyimle, T ü r k'ün hayalinde yaşattığı ideal güzel ne gibi fizik özelliklere sahipti? Bu hususta K â ş g a r l ı M a h m u d'un eserinde epey şiir parçası bulunmaktadır: Biraz önce sevişme sahnesinde de bahis konusu ettiğimiz gibi, sevgilinin gözü başta gelmektedir. Sevgilinin gözleri, T ü r k erkeğini esir eder, yolundan alakoyar⁷¹; sonra büyülüdür, ava benzettiği erkeği sevgili onlarla avlar⁷². Bundan sonra yüz güzelliği gelir. Yüz ayın ondördüne benzetilir⁷³. Bu yüzün esmer ve benli olması şarttır⁷⁴. Benli esmer yüzün de, tıpkı göz gibi karşısındakini esir etmek hassası vardır⁷⁵. Yüzdeki burun düzdür⁷⁶. Sevgilinin boyu ardıç dalına benzetilir ve tıpkı ardıç dalı gibi salınarak yürüdüğünden bahsedilir⁷⁷.

Görülüyor ki, T ü r k savaş meydanlarında ne kadar cesursa, sevgilisi karşısında da o kadar âciz ve duyguludur.

K â ş g a r l ı M a h m u d'un eserinde iktisadî hayat ve faaliyetle ilgili 14 şiir parçası vardır. En çok üzerinde durulan konu servet ve ortaya çıkardığı türlü mes'elelerdir. Önce şiirlere göre, nelerin servet teşkil ettiğini görelim. Görünüşe göre, başta at (aygır, tay, kısırak) olmak üzere, altun, gümüş ve ipek kumaş başlıca servet maddeleridir⁷⁸. Koyun ve keçi de geçmektedir⁷⁹. Şiirlerden anlaşıldığına göre, servet ve sermaye terakümü fazladır⁸⁰. Ancak servete karşı davranış umumiyetle menfidir ve servet edinmeye düşkünlük şiddetle tenkit edilmektedir. Nitekim, bir şiir parçasında

⁷¹ *A y n . e s e r*, III, 29.

⁷² *A y n . e s e r*, III, 33; III, 359.

⁷³ Bk. *ayn. yer.* Ayrıca bk. *a y n . e s e r*, I, 377.

⁷⁴ *A y n . e s e r*, III, 359. Diğer bir parçada esmer yüzle beraber b e n'in rengi de verilmektedir: *p e n b e* (bk. *a y n . e s e r*, I, 60).

⁷⁵ *A y n . e s e r*, *ayn. yer.*

⁷⁶ *A y n . e s e r*, I, 412.

⁷⁷ *A y n . e s e r*, I, 377, 412.

⁷⁸ *A y n . e s e r*, II, 153. Diğer bir parçada sadece Altun ve gümüş geçmektedir. Bk. *a y n . e s e r*, III, 251).

⁷⁹ *A y n . e s e r*, II, 90 - 1.

⁸⁰ Meselâ bk. *a y n . e s e r*, III, 61 - 2.

mala tamah yüzünden halkın ahlâkının bozulduğundan bahsedilmekte ve bu hal kartalın leşe hücumuna benzetilmektedir⁸¹.

Diğer taraftan, servet sahiplerinin ellerindeki servete sevindiklerinden açıkça bahsedilmekte ve bu hal tabii karşılanmaktadır⁸². Keza, biriktirilmiş servetin sahibi için tehlike teşkil ettiği ileri sürülmektedir: Yığılmış mal sele benzetiliyor. Selin kayayı yuvarlaması gibi mal da sahibini alıp götürebilir deniyor. Diğer bir parçada servete karşı daha açık cephe alınmaktadır⁸³: Malın, insan öğlunun düşmanı olduğu ileri sürülmekte ve bilgili adamın düşmanı niçin sevdiği sorulmaktadır⁸⁴.

Elde bulunan mala sevinmek ne kadar tabii ise, bu malın şu veya bu sebeble elden çıkması da o kadar tabii sayılmakta, giden mal için fazla kederlenilmemesi nasihat edilmektedir⁸⁵.

Servet sahibinin kıskanıldığı, sürülerinin yağma edilmesinden anlaşılıyor⁸⁶.

Bir şiir parçasında ululuk daima erişilmek istenen bir gaye olarak gösterilirken, servetin de güvenlik verdiği kabul edilmektedir⁸⁷.

Bâzı servet sahiplerinin, mallarını akrabalarına tercih edecek kadar servet düşkünü oldukları anlaşılıyor⁸⁸.

Birikmiş servetin nasıl kullanıldığına dâir de bazı şiir parçalarından fikir edinebiliyoruz. Bir parçada altunu ve gümüşü olanın « y u r t l u k » yapıp, orada oturduğundan ve T a n r ı'ya ibadet ettiğinden bahsedilmektedir⁸⁹. Bu suretle sermayenin araziye yatırıldığı görülüyor.

⁸¹ *A y n. e s e r*, II, 17.

⁸² *A y n. e s e r*, III, 361.

⁸³ *A y n. e s e r*, III, 61 - 2.

⁸⁴ *A y n. e s e r*, III, 385.

⁸⁵ *A y n. e s e r*, III, 361.

⁸⁶ *A y n. e s e r*, III, 90.

⁸⁷ *A y n. e s e r*, III, 90.

⁸⁸ *A y n. e s e r*, III, 23: «*Y a k ı n ı n ı , y a v u ğ u n u g ö r m e y i p , m a l ı n ı g ö r ü r , h ı s ı m l a r ı n a k a r ş ı (k e m i ğ i b a ş k a s ı n d a n s a k l a - y a n) k ö p e k g i b i y a n b a k a r*».

⁸⁹ *A y n. e s e r*, III, 251.

Ortaklık müessesesinin iktisadî hayatta rol oynadığı iki şiir parçasından anlaşılıyor. Ancak ortaklıkların her zaman başarılı olmadığı görülüyor. Çünkü bu parçalardan birinde ortağının, komisyoncu (b i s t e) ile anlaşarak tayını zaptettiğinden bahsediliyor⁹⁷. Ötekinde ise, ortağının fırsat bulunca ortaklıktan ayrıldığı, üstelik taylarını ve koyunlarını sürüp götürdüğü söylenmektedir⁹¹.

Geri kalan parçalar iktisadî faaliyet ve iş hayatında takibedilecek yol ile ilgilidir. Görünüşe göre, hayvancılık T ü r k iktisadî hayatında büyük yer tutmaktadır. Bir şiir parçasında yaz geldiği için koç ile tekenin koyundan ve keçiden ayrıldığından, koyun sürülerinin (sağmak için) koşulduğundan, sütlerin aktığından, nihayet kuzu ve oğlağın, sağıldıktan sonra anneleriyle birleştirildiğinden söz ediliyor⁹².

Hayvancılığın yalnız iç iktisadî hayat ve faaliyette değil, dış ticaret faaliyetinde de mühim yer işgal ettiği anlaşılıyor. Çünkü, bir şiir parçasında yüksek dağı yurt tutan birisinin U y g u r l a r'dan ucuz oğlak alarak, toptan pahalı sattığından bahsediliyor⁹³.

Öteki şiir parçalarından birinde iş hayatında acele edilmesinin⁹⁴, acele eden kimsenin kandili yakacak yerde söndüreceği hatırlatılıyor. Diğerinde ise, kış için yazdan hazırlanılması tavsiye ediliyor⁹⁵.

K â ş g a r l ı M a h m u d'un eserinde bundan sonra geçen 13 şiir parçası, « ö ğ ü d » adı altında toplanabilirse de, hakikatta bu öğüdlerin büyük kısmı kültür ve eğitimle ilgilidir. Zira, bu şiirlerde âlimin rehberliği ve tavsiyeleriyle çocuğun kültürünün ve bilgisinin nasıl geliştirileceği münakaşa edilmektedir.

Bu şiir parçalarının çoğunda dikkati çeken ilk nokta, fazilete, ilme ve ilim adamına verilen kıymettir. Diğer taraftan T ü r k kültür hayatında aile reislerinin rolleri de açıkça görülmektedir. Çünkü, genç nesillerin T ü r k toplumunun istediği vasıfta insanlar ola-

⁹⁰ A y n . e s e r , III, 71 - 2.

⁹¹ A y n . e s e r , II, 90 - 1.

⁹² A y n . e s e r , III, 102 - 3.

⁹³ A y n . e s e r , II, 294 - 5.

⁹⁴ A y n . e s e r , III, 26.

⁹⁵ A y n . e s e r , I, 82.

rak yetişmeleri için yol gösterenler, nasihatlarda bulunanlar onlardır. Nitekim, çocuğa ana ve baba öğüdünü reddetmemesi daima telkin edilmektedir⁹⁶.

Aile reisi çocuğunun nasıl bir insan olmasını özlüyordu? Aile reisi her şeyden önce çocuğunun ahlâklı bir insan olmasını istemektedir. Onun için çocuğunun fazilet sahibi olması dileği başta gelmektedir. Bir baba oğluna miras olarak fazileti bıraktığını söylemektedir⁹⁷ Görülüyor ki, miras olarak fazilet bırakmak, servet bırakmaktan daha mühim sayılmaktadır. Nitekim, ana ve baba, öğütleriyle mal ve baht bulduğu zaman şımarıklık yapmamasını çocuklarına önemle nasihat etmektedirler⁹⁸. Ayrıca milletin, sevgisiz, su-ratsız ve hasis kimseye bakmayacağı söylenmektedir⁹⁹. Diğer taraftan fazilet mefhumundan, yumuşak huyluluk¹⁰⁰, iyilik yapma ve tatlı dillilik¹⁰¹ kastedildiği anlaşılıyor. Bu nasihatların yalnız halktan çocuklar için değil, hükümdar soyundan prensler için de verildiği anlaşılıyor. Zira, bir şiir parçasında, « sen i ya ş l ı b i r a d a m ç a ğ ı r ı r s a , d a v r a n a r a k k o ş : k u r a k l ı k y ı l l a r d a b i r l i k t e k o n » denmektedir¹⁰². Bu parça ideal hükümdarın nasıl olduğunu gösterdiği gibi, T ü r k h â k i m i y e t t e l â k k i s i n i d e a k s e t t i r m e k t e d i r . D i ğ e r b i r ş i i r p a r ç a s ı n d a d a « b ü y ü k l ü ğ e e r i ş t i ğ i n z a m a n , i y i h u y l u o l ; b e y l e r y a n ı n d a i y i l i ğ e v a s ı t a o l a n k i ş i o l » demek suretiyle idareci zümrede aranan vasıflar; daha umumî tâbiriyle, T ü r k s i y a s ı a h l â k t e l â k k i s i d a h a a ç ı k o l a r a k o r t a y a k o n m a k t a d ı r ¹⁰³.

Babanın bundan sonra en büyük ideali oğlunun ulus içinde büyük âlim olarak sivrilmesidir. Âlim oğlunun ilmini yayması da babanın en arzu ettiği bir husustur¹⁰⁴. İlim âlimden öğrenileceğine

⁹⁶ *A y n . e s e r* , I, 508.

⁹⁷ *A y n . e s e r* , I, 51, 252; III, 440 - 1.

⁹⁸ *A y n . e s e r* , I, 508.

⁹⁹ *A y n . e s e r* , II, 250.

¹⁰⁰ *A y n . e s e r* , III, 161.

¹⁰¹ *A y n . e s e r* , *ayn. yer.*

¹⁰² *A y n . e s e r* , III, 68 - 9.

¹⁰³ *A y n . e s e r* , I, 64.

¹⁰⁴ *A y n . e s e r* , I, 51. Âlim de tıpkı ana - baba gibi öğütler vermektedir. Bk. *a y n . e s e r* , III, 46.

göre, çocuğa akıllı bir âlim bulduğunda hemen yaklaşıp sözlerini güd olarak kabul etmesi¹⁰⁵, her gün yanına giderek tevazu içinde ona hizmet etmesi¹⁰⁶ ve ilminden faydalanması öğüdülenmektedir¹⁰⁷. Diğer taraftan, ilmin nasıl güç elde edildiği, ilmi çalışmanın ne kadar zor olduğu bir şiir parçasından anlaşılmaktadır¹⁰⁸: İlim elde etmek için çalışan kimsenin, kendi ifadesine göre, yaza yaza bileği ağırlaşmıştır. Böylece o, ilim elde edeceğim derken bileğine zulmetmiştir; amma sonunda dileği olan ilme yaklaşmış ve bilgisi genişlemiştir. Fakat ömrü de bitmiştir.

D i v a n'da ağıt olarak gösterilen dokuz şiir parçası vardır. Bunlardan anlaşıldığına göre, göz yaşları yalnız sevgililer için akıtmıyor. Bilhassa vatana hizmet yolunda can veren yiğitlerin arkasından da bol bol göz yaşı dökülüyor¹⁰⁹. Bunu yalnız kadirnişaslık duygusu ile izah etmeğe şüphesiz imkân yoktur. Bu türlü hareketin, vatana hizmet yolunda hiç bir fedakârlıktan çekinmeyecek yeni kahramanların çıkmasını teşvik edeceği muhakkaktır.

Ağıtlarda, ölen kahramanın meziyetleri ve yararlıkları sayılmaktadır. Meselâ, onun düşman ateşini söndürmek ve onu « o r d u »dan uzaklaştırmak gibi güç işleri başardığından ve kendisine ölümün öldürücü okunun değdiğiinden bahsediliyor¹¹⁰. Diğer bir şiir parçasında da kahramanın meziyetleri şöyle sıralanıyor: « A ş ı n ı t a t t ı r a n d ı , y a v u z d ü ş m a n ı k a ç ı r a n d ı —aşağıda görüleceği üzere yiğitlikleriyle meşhur— O g r a k a s k e r i n i g e r i d ö n d ü r e n d i . Ö l ü m o n u y e r e s e r d i » denmektedir¹¹¹. Efsanevi Türk Hükümdarı E f r a s i y â b (A l p E r T u n g a)'ın arkasından söylenen ağıtlardan matemin derecesi ve T ü r k l e r'in matem şekilleri hakkında da fikir edinmek mümkün oluyor: «B e y l e r s a ç l a r ı n ı y o l d u l a r . T a s a d a n

¹⁰⁵ *A y n . e s e r*, III, 155.

¹⁰⁶ *A y n . e s e r*, II, 140.

¹⁰⁷ *A y n . e s e r*, III, 440 - 1.

¹⁰⁸ *A y n . e s e r*, II, 148.

¹⁰⁹ *A y n . e s e r*, I, 222; II, 228, 232; III, 17. Aşırı kederden dökülen göz yaşlarının hepsinin ölenler için olup olmadığı pek anlaşılamıyor. Sevgili için olduğu gibi burada da o kadar çok gözyaşı dökülüyor ki (etrafında), kuşlar toplanıyor, yine orada olduğu gibi burada da gece gündüz ağlanıyor.

¹¹⁰ *A y n . e s e r*, I, 522.

¹¹¹ *A y n . e s e r*, I, 516.

yüzleri safran sürülmüş gibi sararmıştı¹¹² Efrasiyâb'ın ölümü yüzünden herkes, kurtlar gibi uluşuyor, elbiselerinin yakalarını yırtıyor, gözleri şişinceye kadar ağlıyor^{113.}»

Yedi şiir parçası da avcılıkla ilgilidir. Bu av tasvirlerini okurken, hazerde yiğitin hayatı hakkında da fikir sahibi olmak mümkün oluyor. Öyle anlaşılıyor ki, yiğit insan yiğitliğini yalnız savaşta değil, avda da göstermek fırsatını buluyor¹¹⁴. Yiğidin avı başka avdır. Onun avlanması bile yiğitliğini tastik ve kabul ettirmeğe kâfi geliyor. «Avcı ne kadar hile bilirse, ayıda o kadar yol bilir» atasözü, avcılıkta yiğitlik kadar hilenin de büyük rol oynadığını açıkça göstermektedir^{114a}.

Avlanırken kullanılan vasıtalar, at¹¹⁵, köpek (tazı)¹¹⁶,doğan¹¹⁷ ve çakır¹¹⁸ kuşudur. Avcılıkta ok ve yay da rol oynamaktadır¹¹⁹. Avlananlara gelince, bunlar, tilki, domuz¹²⁰, kurt¹²¹, karga¹²² gibi eti yenmeyen vahşi hayvanlar ve kuşlar ile, geyik¹²³, dağ keçisi¹²⁴, ördek¹²⁵, kaz ve kuğu kuşu¹²⁶ gibi eti yenen hayvanlar ve kuş-

¹¹² *Ayn. eser*, I, 189, 486.

¹¹³ *Ayn. eser*, I, 189.

¹¹⁴ Msl. bk. *ayn. eser*, III, 429: «(Yiğit), *tosun, taya binip koştursun, onun haşarılığını gidersin, köpeği geyiğe saldırtısın. Biz de avı tutulmuş sanarak, etini yemeğe ümitlenelim*». Türkler'de avcılık ve önemi için şimdi bk. E. Esin, *The Hunter Prince in Turkish Iconography*, *Altäische Forschungen*, XXVI, 18 - 76.

^{114a} Kâşgarlı Mahmud, *Divan*, trc. B. Atalay, III, 332.

¹¹⁵ Bir yerde at (bk. *ayn. eser*, I, 167 - 8), başka bir yerde *tosun* (bk. *ayn. eser*, III, 429), daha başka bir yerde de *küheylân* (bk. *ayn. eser*, I, 421) olarak geçer.

¹¹⁶ *Ayn. eser*, 421 (tazı); II, 24 (köpek); III, 429 (köpek).

¹¹⁷ *Ayn. eser*, I, 421.

¹¹⁸ *Ayn. eser*, II, 343 - 4.

¹¹⁹ *Ayn. eser*, III, 219 - 20.

¹²⁰ *Ayn. eser*, II, 343 - 4.

¹²¹ *Ayn. eser*, I, 167 - 8; III, 219 - 20.

¹²² *Ayn. eser*, I, 425 - 6.

¹²³ *Ayn. eser*, I, 421; III, 429.

¹²⁴ *Ayn. eser*, I, 421.

¹²⁵ *Ayn. eser*, I, 528: «kaşgalak» = ördekten daha küçük bir su kuşu.

¹²⁶ *Ayn. eser*, II, 77.

lardır. Söylemeğe hacet yoktur ki, avlanmada kullanılan her vasıtanın, avladığı av çeşidi vardır. Meselâ, köpek ile kurt¹²⁷, (tazı ile) tilki¹²⁸, hattâ geyik, domuz¹²⁹ avlanıyordu. Doğan ve çakır ile neler avlanacağı zaten malûmdur. Ancak atla hemen her çeşit av avlanıyordu: Şiirlerde avcının atla kurt kovaladığından¹³⁰, küheylânla dağ keçicisine yetiştiğinden¹³¹ bahsedilmektedir. Tabiidir ki, atla avına yetişen avcı okunu kullanırdı¹³².

Görünüşe göre, ava geceleyin de çıkıldığı oluyordu¹³³. Başarısızlıkla sonuçlanan avın uğursuzluk sayıldığı anlaşılıyor¹³⁴. Buna mukabil, başarılı av fazilet sayılıyor ve övünüyor¹³⁵. Şu halde av T ü r k l e r'de, âdeta ibadet gibi, kutsal bir şey telâkki ediliyordu.

K â ş g a r l ı M a h m u d'un eserinde yiğitliği konu edinen altı şiir parçası vardır. Bu parçaları savaştan bahseden şiirler veya ağıtlar arasına katmak elbet mümkündür. Ancak T ü r k l e r'de kahraman ve yiğit kültü bulunduğunu gösteren bu parçaları ayrıca ele almayı daha uygun bulduk.

Şiirlerden anlaşıldığına göre, T ü r k l e r'de belli bir kahraman tipi vardır. Onun başta gelen vasfı cesarettir. O bu cesaretiyle büyük işler yapar: «Y a v u z d ü ş m a n ı » geri döndürür ve ona boyun eğdirir¹³⁶. Bâzan da kahramanın kendisi yiğitlerin başlarını

¹²⁷ *A y n. e s e r*, II, 24: Köpeğin kurdu tutup yere çaldığından ve boğduğundan bahsediliyor.

¹²⁸ *A y n. e s e r*, I, 421.

¹²⁹ *A y n. e s e r*, II, 343 - 4.

¹³⁰ *A y n. e s e r*, I, 167 - 8.

¹³¹ *A y n. e s e r*, I, 421.

¹³² *A y n. e s e r*, III, 219 - 20: Geceleyin ava çıkan avcı kara ve kızıl kurtları görünce, sert yayını kurmuştur. Ancak kurtlar onun kendilerini vurmasına meydan vermemişlerdir. Zira, dönüp avcuyu gören kurtlar arkalarına bakarak yokuşu aşmışlardır.

¹³³ *A y n. e s e r*, *ayn. yer.*

¹³⁴ *A y n. e s e r*, II, 177.

¹³⁵ *A y n. e s e r*, II, 343 - 4.

¹³⁶ *A y n. e s e r*, II, 74. Ayrıca bk. II, 54: «b ü y ü k i ş l e r e k a l - k ı ş a n ».

doğradığını iftiharla söyler¹³⁷. Şu halde o, aslâ yenilmeyen insan üstü bir mahlûktur. Nitekim, kahramanı sadece ölümün yendiği ifade edilmektedir¹³⁸.

Kahraman yaptıklarının önemini takdir etmekte ve bunları tevazua lüzum görmeden nakletmektedir. Meselâ, biraz yukarıda naklettiğimiz şekilde yiğitlerin başlarını doğradığından bahseden kahraman, « ş i m d i b e n i k i m t u t a r ? » diye meydan okumaktadır¹³⁹.

Kahramanın yiğitliği nasıl tezahür ederdi? Kahramanın yiğitliğini göstermesi için önce öfkelenmesi gerekirdi. Öfkelenen kahraman, düşman üzerine at sürer; bu arada arslan gibi kükrer¹⁴⁰ ve yukarıdaki kahramanlığı gösterir.

Kahramanlığın ikinci vasfı, misafirsevenliktir. Bu vasıf bir şiir parçasında onun kahramanlık vasfından da önce gelmektedir¹⁴¹. Kahraman, yemeğini tattırmakla kalmaz¹⁴², şiddetli kış aylarında bile sofraya serer¹⁴³, içecek olanlar için kıymız kabının üzerinde her zaman bir tas bulundurur¹⁴⁴.

Büyük kahramanların belli boylardan çıktığı anlaşılıyor. Bir şiir parçasında O ğ r a k boyunun yiğitleri methedilir. Bunlar hem cesaretleri, hem de cömertlikleriyle meşhurdurlar.

Ağıt şiirlerinde de gördüğümüz gibi, kahramanların ölümü bütün milleti derin bir mateme boğmaktadır. Onun hâtıraları şiirler de ve destanlarda asırlarca devam etmektedir. Böyle bir şiir parçası efsanevi Türk kahramanı A l p E r T u n g a için söylenmiştir :

¹³⁷ *A y n. e s e r*, I, 125.

¹³⁸ *A y n. e s e r*, II, 74.

¹³⁹ *A y n. e s e r*, I, 125.

¹⁴⁰ *A y n. e s e r*, I, 125.

¹⁴¹ *A y n. s e r*, II, 74: «O, yemeğini tattırıcı, yavuz düşmanı döndürücü, tutup boynunu eğdirici idi...»

¹⁴² *A y n. e s e r*, ayn. yer.

¹⁴³ *A y n. e s e r*, II, 54.

¹⁴⁴ *A y n. e s e r*, I, 468.

¹⁴⁵ *A y n. e s e r*, ayn. yer.

« Al p E r T u n g a ö l d ü m ü ?
 K ö t ü d ü n y a k a l d ı m ı ?
 F e l e k ö c ü n ü a l d ı m ı ?
 Ş i m d i y ü r e k y ı r t ı l ı r ¹⁴⁶

Görülüyor ki, Al p E r T u n g a'nın ölümüne inanılmıyor. O öldü de kötü dünyanın mı kaldığı soruluyor. Böylece kahraman dünyadan daha kıymetli sayılıyor. Kahraman ölmüşse, bu takdirde felek ondan öcünü almış demektir. Artık yürekleri parçalayacak kadar büyük matemlere garkolmaktan başka yapılacak iş kalmamaktadır.

Nihayet kahraman en az sevgili kadar kıymetlidir. Bir şiir parçasında, tıpkı sevgiliye olduğu gibi, yiğite de binlerce kişinin göz kırpmadan canlarını feda edeceklerinden bahsedilir¹⁴⁷.

T ü r k l e r'in hayat ve zaman üzerinde de düşündükleri ve bu düşüncelerini şiirle ifade ettikleri görülüyor. Fakat, bu hususta elimizde sadece altı adet şiir parçası bulunmaktadır. Realist olan T ü r k milletinin mücerret mes'elelerle pek uğraşmadığı, zihnini yormadığı veya uğraşmaya vakit bulamadığı anlaşılmaktadır. Zaten, bu meselelere akıl erdiremediği ve sadece dokunup geçtiği müşahade edilmektedir. T ü r k'ü düşündüren zamanın kudretidir. Ona göre, zaman okunu gezleyip atsa, ona karşı koyacak kuvvet yoktur. Nitekim, onun attığı ok dağa uğrasa, onu parça parça eder¹⁴⁸. T ü r k'ün diğer bir müşahadesi de zamanın gecelerinin ve gündüzlerinin birbirini takibeden misafir sayılmasıdır. Bu misafir birinin üzerine uğradığı zaman, ne kadar kuvvetli olursa olsun onu zayıflatır¹⁴⁹.

Zaman yalnız açıktan hücumla geçen kudret timsâli değil, fırsat gözetken, fırsat bulunduğu zaman gizli tuzak kurmak suretiyle hile yapmaktan çekinmeyen bir varlıktır. Bu tuzaktan kaçmağa çalışan, T ü r k'ün beylerbeyi (kahraman E f r a s i y â b

¹⁴⁶ A y n. e s e r, I, 41 - 2.

¹⁴⁷ A y n. e s e r, III, 14.

¹⁴⁸ A y n. e s e r, III, 106; ayrıca bk. I, 160. Zamanın kudreti başka şekilde ortaya konmuştur. Bu sefer attığı okun dağ başını kerteceğinden bahsedilir.

¹⁴⁹ A y n. e s e r, III, 288.

= A l p E r T u n g a) da olsa kurtulması mümkün değildir¹⁵⁰. Zaten zaman yalnız onu değil, onun birçok erlerini temizlemek suretiyle dünyayı seyrekleştirmiştir. İnsan tuzaktan kaçsa bile zaman ona yetişir¹⁵¹.

İnsanın ne kadar kahraman olursa olsun zaman ile mücadeleye de yenilmesine ve ölmesine rağmen, D ü n y a d a e m e k ç e k m e k s i z i n d u r m a k y a s a k t ı r » prensibini ortaya atan T ü r k hayat telâkkisi¹⁵², T ü r k'ün yaşama azmini de ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, T ü r k çalışmayı bir « İ y i l i k g ö r m e k » için, yani refah içinde yaşamak için istemektedir. Çalışılmazsa, iyilik görmeden dünyanın biteceğinden bahsedilmesi¹⁵³, T ü r k l e r'in faydacı ve dünya nimetlerinden mümkün olduğu kadar istifade etme zihniyetini pek açık olarak belirtmektedir.

At'ın Türk'ün hayatında oynadığı rolü türlü vesilelerle bahis konusu ettik; hattâ şiirlerde bile türlü münasebetlerle atın şu veya bu şekilde geçtiğini gördük. Burada doğrudan doğruya atı konu edinen şiir parçalarını ele alacağız. D i v a n'da at konusunda sadece dört şiir parçası vardır. Burada soylu at (k ü h e y l â n)ın nasıl koştuğu tasvir edilmektedir¹⁵⁴: Soylu at o kadar sür'atli koşmaktadır ki, koşarken tırnaklarının çıkardığı ateşten kuru otlar tutuşmaktadır. Bunun başarılı bir tasvir olduğu tereddütsüz söylenebilir.

Görünüşe göre, k ü h e y l â n , bâzan yürüyüşünü, şüphesiz, zekâsiyle kendisi tayin etmektedir. Gerçekten, bir şiir parçasında bulut çıkıp, duman toplanıp, dolu yağmaya başlayınca, k ü h e y l â n'ın sür'atlenmeyi yerinde gördüğünden bahsedilmektedir¹⁵⁵. Böylece, T ü r k l e r'in attan bilhassa sür'at ve zekâ aradıkları meydana çıkmaktadır.

¹⁵⁰ *A y n. e s e r*, II, 234.

¹⁵¹ *A y n. e s e r*, II, 335.

¹⁵² *A y n. e s e r*, I, 420.

¹⁵³ *A y n. e s e r*, *ayn. yer.*

¹⁵⁴ *A y n. e s e r*, I, 139; II, 133.

¹⁵⁵ *A y n. e s e r*, I, 139.

Baharda at sürüsünün tasviri de dikkate değer : At sürüsünün bahar olunca otlayarak etlendiği; eşlerin sevinç içinde birbirlerini ısırdukları (şakalaştıkları) belirtildikten sonra, beylerin bahar otu ile semizlenmiş olan atlara bindikleri ifade edilmektedir¹⁵⁶. Şâir atla ilgili son şiirinde atasözü biçiminde söz etmektedir. Taylar at olunca, kısrakların dinlendiğini kaydeden şâir, bu sözünün âlimlere eriştirilmesini istemektedir¹⁵⁷.

Şiirlerde Tanrı pek az akla gelmektedir. Gerçekten, *D i v a* n'da bu konuda sadece üç şiir parçası vardır. Bunlardan birinde şâirin *T a n r ı*'yı övdüğünden bahsedilmekte¹⁵⁸; diğesinde, gece gündüz *T a n r ı*'ya ibadet edilmesi ve ondan korkulması nasihat edilmektedir¹⁵⁹, üçüncüsünde ise, âlemi *T a n r ı*'nın yarattığı, feleğin durmadan döndüğü v.s. belirtilmektedir¹⁶⁰.

D i v a n'da yemek pişirme ile ilgili sadece iki beyit varsa da¹⁶¹, üzerlerinde durmağa değmez. Esasn bu hususta ayrıca bol bilgi vermek imkânını bulacağız. Burada şiirlerde ele alınan konuların ne kadar çeşitli olduğunu göstermek üzere işaret etmekle yetindik.

D i v a n'da geçen son şiir parçası ise şeytanla ilgilidir¹⁶². Bu parçada şeytanın kandırma vasıtaları, kandırılanın hali anlatılmaktadır. Şeytan avını bal (dünya lezzeti) ve ipek elbise ile avlamaktadır. Yufka akıllılığı ile kanan kimse, balı yemiş ve ipek elbiseyi giymiştir, ama kendisi de delirmiştir. Şiirde kandırılanın delilikle yaşamak suretiyle cezasını çekmesi söylenmektedir. Böylece, şeytanın hilelerine karşı uyanık bulunulması gösterilmiş olmaktadır.

S O N U Ç

Kâşgarlı Mahmud'un emsâlsiz eserinde geçen şiirleri tasnif ederek, konularına göre değil, miktarlarına göre sıraya koy-

¹⁵⁶ *A y n. e s e r*, I, 285.

¹⁵⁷ *A y n. e s e r*, III, 158.

¹⁵⁸ *A y n. e s e r*, II, 243.

¹⁵⁹ *A y n. e s e r*, III, 377.

¹⁶⁰ *A y n. e s e r*, II, 303.

¹⁶¹ *A y n. e s e r*, III, 32, 167.

¹⁶² *A y n. e s e r*, III, 156.

duk ve işledik. Bu şekilde işlemekle D i v a n'da hangi konuya dair şiir parçası daha çoksa, o konunun T ü r k hayatında daha önemli yer işgal ettiği görüşünü de benimsemiş olduk. Bir konunun önemli olup olmamasını sadece şiir sayısı çokluğuna bağlayan bu metod tartışılabilir. Meselâ, aşk konusunu işleyen şiir parçaları, sayı bakımından savaş konusunu işleyen şiir parçalarından daha azdır. Fakat coşkunculuk, ihtiras v.s. vasıfları göz önünde tutulunca, aşk konusunun savaş konusundan daha az önemli olmadığı derhal dikkati çekmektedir. Bu iki konu istisna edilecek olursa, diğer konularda takibedilen bu yolun isabetli olduğu söylenebilir. Zaten takibedilecek başka bir yol ile Türk şiirinde ele alınan konuların ışığında T ü r k l e r'in özelliklerini, değer hükümlerini, içtimai, iktisadi ve ahlaki telâkkilerini, nihayet tefekkür seviyelerini belirtmek pek mümkün olmazdı.

Yukarıdanberi verdiğimiz bilgiden şiirlerde ele alınan konuların çeşitliliği derhal dikkati çekmektedir. Dikkati çeken ikinci nokta şiirlerde mücerret konulardan ziyade, muşahhas konuların işlenmiş olmasıdır. Fertler daima millete ve topluma faydalı olmaları veya faydalı olmaları gerektiği zaviyesinden ele alınmıştır. Böylece, T ü r k l e r'in yerleşmiş bir hayat telâkkilerinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim, sahislar millete faydalı oldukları, (eğer bahis konusu olan hükümdar ise) milleti refah içinde yaşattıkları nispette büyük adam ve kahraman sayılmaktadırlar. Bu itibarla, şiirler öğretici, yol gösterici ve hayata hazırlayıcı nitelikler taşımaktadırlar. Bir kelime ile Türk edebiyatı millete, topluma ve tabiata yönelmiş bir edebiyattır.

Bu umumî mülâhazalardan sonra biraz daha derine inerek, yaptığımız tahlilden çıkan neticeleri sıra ile ele alalım : Daha şiirlerde bile, T ü r k l e r'i en çok savaş ve onunla ilgili meselelerin meşgul ettiği görülmektedir. Bunu sosyal konular takibetmektedir. Burada toplumun türlü meseleleri dile getirilmektedir. T ü r k'e göre, iyi insan ve ideal insan telâkkisi bilhassa dikkati çekmektedir.

Şiirlerde sayı itibariyle üçüncü yeri tabiat tasvirleri ve yaz kış münazaraları işgal eder. Çetin kış şartları içinde yaşayan T ü r k l e r'in, bahar hasreti, su ve otlak hasreti bu şiirlerde çok güzel dile getirilmektedir. Hele yaz-kış münazaraları hem konu

orijinalliği, hem de bu iki mevsime söylenen sözlerin güzelliği bakımından pek dikkate şayandır.

Dördüncü sırayı, aşk ve bununla ilgili türlü meseleler işgal etmektedir. Savaş meydanlarında son derece cesur olan T ü r k , aşkta sevgilisinin kölesidir. Hep o koşar, sevgilisi kaçar. Diğer taraftan, T ü r k her şeyi, tedavisini bile sevgilisinden bekler ve sevgilisine hasret yüzünden bol bol gözyaşı döker. T ü r k savaşta olduğu kadar aşkta da coşkundur.

Şiirlerde iktisadî mes'eleler, beşinci sırayı işgal eder. At servet olarak başta gelir. Bunu sıra ile altun, gümüş ve ipek kumak takibeder. Koyun ve keçi de bunlara dâhildir.

Servet ve doğurduğu tehlikeler başlıca konudur. Servet düşkünlüğü kınanmaktadır. Servet yurt kurmak gibi faydalı bir yolda harcanırsa makbul sayılmaktadır. Yoksa servete düşkünlüğün halkın ahlâkını bozduğu telâkkisi hâkimdir.

Bunu sıra ile öğüd, ağıt takibetmektedir. Bunlarda çeşitli konular ele alınmakla beraber esas itibariyle savaş ve yiğitlik konularıyla birleştirilebilir.

Şiirlerde avcılık da oldukça yer tutmaktadır. Av yaparken kullanılan vasıtalardan (at, köpek, doğan, çakırkuşu ve silâh), avlanan hayvanlara (tilki, domuz, kurt, karga, geyik, dağkeçisi, ördek, kaz, kuğu kuşu) kadar birçok konular ele alınmaktadır. Bilhassa avın ibadet derecesinde kutsal sayılması dikkati çekmektedir.

Kahramanlığı konu edinen şiirler de pek dikkate şayandır: Kahramanın cesur olması kâfi değildir. Onun ahlâk bakımından da mükemmel bir insan olması şarttır.

T ü r k l e r'de zaman telâkkisi ve at hakkında dikkate değer şiir parçalarından sonra gelenler birer ikişer şiirle söz konusu edilmekte ve böylece önemsizlikleri meydana çıkmaktadır.

Nihai netice olarak —ayrıca daha mufassal olarak ele alacağız— T ü r k'ün vasıflarının, daha şiirlerin tahlilinden açıkça belirlediği görülmektedir: Savaşçılık, karakter sağlamlığı, tabiata, aşka, ava düşkünlük bu vasıfların başlıcalarıdır.